

خاندان مفتی الشیعه

پدیدآورده (ها) : الواسیار خویی، محمد
فلسفه و کلام :: کتاب شیعه :: پاییز و زمستان ۱۳۹۰ - شماره ۴
از ۲۲۸ تا ۲۳۴
آدرس ثابت : <http://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1000355>

دانلود شده توسط : رسول جعفریان
تاریخ دانلود : ۰۱/۰۴/۱۳۹۶

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) جهت ارائه مجلات عرضه شده در پایگاه، مجوز لازم را از صاحبان مجلات، دریافت نموده است، بر این اساس همه حقوق مادی برآمده از ورود اطلاعات مقالات، مجلات و تألیفات موجود در پایگاه، متعلق به "مرکز نور" می باشد. بنابر این، هرگونه نشر و عرضه مقالات در قالب نوشتار و تصویر به صورت کاغذی و مانند آن، یا به صورت دیجیتالی که حاصل و بر گرفته از این پایگاه باشد، نیازمند کسب مجوز لازم، از صاحبان مجلات و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) می باشد و تخلف از آن موجب پیگرد قانونی است. به منظور کسب اطلاعات بیشتر به صفحه **قوایین و مقررات** استفاده از پایگاه مجلات تخصصی نور مراجعه فرمائید.

پایگاه مجلات تخصصی نور

خاندان مفتی الشیعه

مقالات

چکیده:

این نوشتار به معرفی مشاهیر خاندان مفتی الشیعه اردبیلی می پردازد. این خاندان بیش از سه قرن است که از خانواده های علمی و فقهی منطقه آذربایجان به شمار می روند. نویسنده بیش از ۲۰ نفر از مشهورین و تأثیرگذاران این خاندان را معرفی کرده و آثار قلمی آنان را شناسانده است. برخی از افراد این خاندان در میان مردم به عظمت مشهورند و مزارشان به عنوان امامزاده زیارتگاه است.

کلید واژه: هندوشاه، امامزاده عبدالله؛ امامزاده آل هاشم؛ کلوری، سید مرتضی؛ شجرة التقوی (كتاب)؛ مفتی الشیعه، سید محمد تقی؛ مفتی الشیعه، سید محمد

ا ش ره
خاندان مفتی الشیعه اردبیلی از خانواده های علمی و فقهی در منطقه آذربایجان بوده و قدمت فقاوت و روحانیت در این خاندان به بیش از سه قرن می رسد. پایه گذار علم و فقاوت در این دوران، سید العلما و المجتهدین، مرجع دینی مردم خلخال، گیلان و ... مرحوم سید حسین (شهاب الدین) فرزند میرقلدر فقیه برجسته منطقه اردبیل در قرن یازدهم و دوازدهم هجری است که پس از ایشان فرزندان و نوادگانش راه او را ادامه داده و هنوز هم جراغ فقاوت در نسل این سید والا مقام فروزان است. شاخه ای از نسل ایشان خاندان مفتی الشیعه اردبیلی است که آثار علمی و دینی شایسته ای در منطقه آذربایجان دارند. این مقاله نگاهی دارد بر خدمات علمی و دینی این خاندان.

ام ا م زاده سید عبد الله
مزار فیض گستر امامزاده سید عبدالله صاحب کرامات باهره در پایین شهرستان کلور و در کنار رودخانه قرار دارد و در بین مردم به «امامزاده چشمها» نیز اشتهر دارد. امامزاده عبدالله سیاست و سروری را با دو واسطه از امام موسی بن جعفر (علیه السلام) به ارث می برد و از نسل پاک ایشان مزارات معروف، فقهای نامدار و خاندان های علمی و مذهبی پاک گرفته اند که به تعدادی از آن ها اشاره می شود:

۱. ا م ا م زاده عبدالله (عبدالله)
امامزاده عبدالله یا عبدالله معروف به «هندوشاه» یا زده مین نواده از نسل امامزاده یاد شده بوده که بنا به نقل شهید ثالث مزارش در روستای اسبواز محل شاهروید خلخال واقع است. بنا بر بعضی از مشجرات موجود امامزاده عبدالله فرزند بلا واسطه امام موسی بن جعفر (علیه السلام) است که در زمان ولایت عهدی امام رضا (علیه السلام) راهی ایران شدند. پس از شهادت امام رضا (علیه السلام) و دستور مامون مبنی بر قتل سادات، گروهی از آنها به بعضی از نواحی از جمله گیلان، مازندران، اردبیل و خلخال پناه برده و پس از مدتی دارفانی را وداع گفته و یا به دست اشرار به شهادت می رسیدند. متن تبارانه امامزاده عبدالله چنین است:

سید عبدالله فرزند سید علی (م ۵۵۱ ق) فرزند سید ابراهیم
فرزند سید موسی سوم فرزند سید محمد فرزند سید موسی
دوم فرزند سید احمد فرزند سید ابراهیم فرزند سید احمد
فرزند سید ابراهیم فرزند سید محمد فرزند سید عبدالله
فرزند سید موسی اول (ابوسبحه) فرزند ابراهیم اصغر ملقب
به «مرتضی» فرزند امام موسی کاظم علیه السلام.

حالات وی اطلاع زیادی در دست نیست. ایشان دارای^۶
فرزند ذکر به نامهای، میرعلیرضا (سرسلسله خاندان مفتی
الشیعه)، میراسماعیل، میرکاظم، میریعقوب، میرعظیم و
میرشفیع بوده و هر کدام از فرزندانش بنیانگذار خانواده بزرگ
در آذربایجان بودند.^۷

۵. سید موسی کلوری نجفی (م ۱۲۶۲ ق)

از بزرگان مشاهیر علاما در این سلسله بوده و اثر علمیش با عنوان تهذیب الكلام در اصول فقه در کتابخانه آیة الله مفتی الشیعه در قم حفظت می شود.^۸

۶. سید ناصر الدین موسوی خلخالی
وی از تحصیل کردهای نجف اشرف، و با آیة الله سید محمد تقی مفتی الشیعه معاصر بوده است. ایشان پس از مراجعت از نجف در رشت اقامت نمود و به خدمات علمی و دینی پرداخت.^۹

۷. سید تقی و سید ابوالمعالی

آنها از علاما و روحانیت مقیم در خلخال بوده‌اند.^{۱۰}

۸. سید سمیع خلخالی (م حدود ۱۲۸۰ ق)
ایشان از شاگردان حکیم ملا هادی سیزوواری بوده و در مدرسه الله وردی خان در قزوین تدریس می نمود. حکیم سیزوواری در جواب سؤال وی از شاگردش چنین یاد می کند: «العالم الفاضل الكامل ذالمكارم والمعالی، والعالم السيد سمیع الخلخالی». او مال و ثروت فراوانی داشته و قسمی از ثروت خود را وقف امامزاده سید حسین و مسجد سادات در کلور نموده است. دامادش آیة الله سید احمد مرتضوی از علاما و فقهای اردبیل بود.

۹. سید محمد
ایشان فرزند سید علیرضا بوده و از اعلام و مشاهیر خلخال بوده است.^{۱۱}

۱.۲ امزاده سید حسین
مزار منور امامزاده سید حسین نواده امامزاده عبدالله سابق الذکر در وسط شهرستان کلور مطاف اهل دل و آستان ملکوتیش دارای صحن و سرا و گبد و ضریح و ایوان است. توسعه و بازسازی آستان امامزاده حسین توسط مردم متدين و تلاش های حجت الاسلام سید حسین یعقوبی در سال ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۰ ش به نحو شایسته ای انجام گرفته است. نسب نامه ایشان چنین است:

سید حسین فرزند سید شرف الدین فرزند سید عبدالله فرزند سید علی (م ۵۵۱ ق) فرزند سید ابراهیم فرزند سید موسی سوم فرزند سید محمد فرزند سید موسی دوم فرزند سید احمد فرزند سید ابراهیم فرزند سید محمد فرزند سید عبدالله فرزند سید موسی اول (ابوسبحه) فرزند ابراهیم اصغر ملقب به «مرتضی» فرزند امام موسی کاظم علیه السلام.

۳. ام امزاده آل هاشم
مزار فیض بخش امامزاده سید جمال الدین معروف به «امامزاده آل هاشم» فرزند بزرگوار امامزاده سید حسین در روستای آل هاشم سفلی در ۴ کیلومتری جنوب شرق مرکز خلخال قرار دارد و مزارش مورد توجه و احترام مردم منطقه است.

۴. م رحوم سید حسین
عالی ربانی مرحوم سید حسین از فقهای عصر خویش و مرجع امور مذهبی در خطه اردبیل بوده است. متأسفانه از

۱۰. سید عبدالرحیم

وی پس از ورود به اردبیل به تدریس پرداخت و شاگردانی چون شیخ میکائیل اجراودی، سید یونس اردبیلی، سید علیرضا بوده و در نجف اشرف از محضر آیة الله میرزا محمد حسین نائینی و آیة الله سید ابوالحسن اصفهانی استفاده نمود. "وی در سال ۱۳۴۸ ق مرحوم شده است.

۱۱. آیة الله سید مرتضی موسوی خلخالی

آیة الله سید مرتضی موسوی کلوری خلخالی در سال ۱۴۲۷ ق در کلور مرکز بخش امام رود (شاهزاده) و در بیت سیادت و معنویت دیده به جهان گشود. شجره نامه او بدین قرار است:

سید مرتضی خلخالی کلوری فرزند سید نقد علی (ناد

۱. صلاة (خطی)؛ ۲. غصب (خطی)؛ ۳. رضاع (خطی)؛
۴. نکاح (خطی)؛ ۵. محramat نکاح (خطی)؛ ۶. حاشیه بر نجاه العباد استادش شیخ مرتضی انصاری (خطی)؛
۷. حاشیه بر فوائد رجالیه استادش میرزا علی تهرانی (خطی)؛
۸. یک دوره اصول فقه به ترتیب قوانین الاصول (خطی)؛
۹. مواعظ (خطی)؛ ۱۰. تعلیقه بر منهج المقال (خطی)؛
۱۱. اللوامع فی شرح الشرائع (خطی)؛ ۱۲. مجموعه‌ای در علم رجال (خطی).

ایشان در سال ۱۳۱۷ ق در اردبیل دارفانی را وداع گفت و در کنار بنای قدیمی مسجد جمعه اردبیل به خاک سپرده شد. " او چهار فرزند فقیه و مجتهد داشته است.

ابراهیم فرزند سید موسی سوم فرزند سید محمد فرزند

سید موسی دوم فرزند سید احمد فرزند سید ابراهیم فرزند

سید احمد فرزند سید ابراهیم فرزند سید محمد فرزند سید

عبدالله فرزند سید موسی اول (ابوسیحه) فرزند ابراهیم

اصغر فرزند امام موسی کاظم علیه السلام".

ایشان مقدمات را در خلخال و قزوین سپری نمود و به سال

۱۴۷۶ ق رهسپار نجف اشرف گردید و در خدمت شیخ اعظم

شیخ مرتضی انصاری، آیة الله سید حسین ترک کوکمی و

آیة الله میرزا علی تهرانی فرزند آیة الله میرزا خلیل تهرانی به

تحصیل پرداخت و پس از نیل به اجتهد و دریافت اجازه

روایی از استاد اخیرش، در سال ۱۲۹۱ یا ۱۲۹۲ ق به قزوین

بازگشت و پس از آن به خلخال رفت و بعد از مدتی اردبیل را

برای اقامت انتخاب کرد و در آن شهر سکنی نمود.

- شربیانی و آیة الله سید محمد فشارکی اصفهانی حاضر گردید و از آنها استفاده نمود و بر اثر مجاہدت در راه علم ازدواستاد اولیش به دریافت اجازه اجتہاد نائل آمد.
- آثار علمی او چنین است:
۱. تقریرات استادش آیة الله فشارکی (خطی)؛
  ۲. حاشیه بر عروق الوثق (خطی)؛
  ۳. مواعظ ۲ جلد (خطی). شامل اخبار، حکم و موضوعات اخلاق.
- ایشان پس از ولادت و رشد و تربیت در بیت روحانیت و کسب معلومات لازمه در زمان مرحوم آیة الله حاج شیخ عبدالکریم حائری یزدی به حوزه علمیه قم آمد و تکمیل تحصیلات علوم حوزی پرداخت. وی پس از ارتحال پدر بزرگوارش، به خواست علمای بزرگ شهر منتقل به اردبیل گردید و به جای پدرش به اقامه جماعت و تبلیغ احکام اسلامی مشغول شد. در زمان شروع حکومت کمونیستی، حزب توده به رهبری پیشه وری در نواحی مرزی و سرحد آذربایجان شوروی سابق شروع به فعالیت نمودند تا آذربایجان ایران را از حکومت مرکزی جدا کرده و مملکت مستقل تشکیل بدھند. ایشان به افقا عالم مجاهد آقای میر خاص رئیس عشیره آنها رانجس دانسته و در نواحی گرمی، بیله سوار و معان علیه توده‌ای ها قیام کرد. ولی متأسفانه بر اثر نبود امکانات بیشتر و پیشرفت سریع پیشه وری مرحوم میر خاص به تهران عزیمت نمود و سید محمد باقریه اردبیل رفت ولی هر دوی آنها محکوم به اعدام غیابی شدند. ایشان در اردبیل رحلت نمود و در همان شهر به خاک سپرده شد.^{۱۰}
- ۱۱-۲-۲. سید ابراهیم افجهی اردبیل.
- آیة الله سید محمد تقی مفتی الشیعه آیة الله سید محمد تقی مفتی الشیعه اردبیلی در سال ۱۲۸۲ق در نجف اشرف متولد شد. در طفویلیت همراه پدریه ایران آمد و در اردبیل سکنی نمود و مقدمات را در اردبیل از آخوند ملا حمید و هیأت و قسمتی از ادبیات را از شمس الحکماء فراگرفت و در فقه و اصول از محضر پدر بزرگوارش و آیة الله حاج میر صالح مجتهد استفاده نمود.
- در دوم صفر ۱۳۲۳ق به نجف اشرف رفت و در محضر سید

آیة الله مفتی الشیعه در این خصوصی گوید:

وقتی که روس‌ها آذربایجان را که مرکزش بادکوبه بود گرفتند، خواستند اردبیل و منطقه‌های مجاور مانند معان، رشت، خلخال و سراب را بگیرند. مرحوم آیة الله سید احمد آقا مجتهد و مرحوم آیة الله آقای میرزا علی اکبر مجتهد حکم دفاع و جهاد صادر کردند. عشایر کفن پوشان با اسلحه آمدند. چون روس‌ها دیدند اسگر جنگ شود ممکن است آذربایجان را از دست بدھند منصرف شند.^{۱۱}

ایشان در ۱۳ ذی حجه ۱۳۵۳ق در اردبیل وفات نمود و در مقبره خانوادگی در قبرستان مسجد جمعه دفن گردید. حاج وهاب زاده در ماده تاریخ وی چنین گفته است:

حق بود نیلی شود چرخ کبود
چون فلك ازدست ما دُزی روبد

شبیه سه سیزدهم ذیحجه بود
«سید احمد سوی جنت رفت زود».

مقالات

محمد فشارکی اصفهانی، سید محمد کاظم یزدی و آخوند ملا
محمد کاظم خراسانی به تکمیل معلومات پرداخت و در سال
۱۳۳۱ ق جهت رفع کسالت به ایران آمد و در اردبیل اقامت نمود.

ایشان عالی با تقوا، مرجع تقلید و متصدی امور مذهبی
مردم اردبیل و در بین مردم از احترام خاصی برخوردار بود و
از وجوده شرعی مصرف نمی‌کرد. عمری را به مطالعه، تحقیق
و تألیف گذراند و آثار خوبی از خود به یادگار گذاشت که در
کتابخانه فرزندش آیة الله مفتی الشیعه موجود است. آثار او
عبارت است از:

۱. تعلیقه بر کفاية الاصول در مباحث الفاظ تاعده و خاص
و در اصول عملیه تا اصلاح البراءة (خطی)،

۲. تقریرات دوره اول اصول استادش آخوند خراسانی و
قسمت‌هایی از دوره دوم ایشان (خطی)،

۳. شجرة النقوی یا رساله عملیه (مطبوع به سال ۱۳۳۶ ق)،
۴. رساله ذخیرۃ العقی (مطبوع به سال ۱۳۴۳ ق)،

۵. رسالۃ فی الفرق بین الحق و الحکم به نحو مبسوط و
شرح (خطی)،

۶. کتاب الطهارة (خطی)،

۷. کتاب الوقف (خطی)،

۸. مناسک حجج (خطی).

ایشان در ۲۹ ذی القعده ۱۳۶۱ ق سالروز شهادت امام محمد
تقی علیہ السلام در اردبیل بدرود حیات گفت و در مقبره خانوادگی در
کنار مسجد جمعه به خاک سپرده شد. در سوگ وی عزای
عمومی در این شهر اعلام گردید و تا چهل روز مجالس عزا و
ترحیم برگزار بود”.

از ایشان یک فرزند ذکر و سه دختر به یادگار مانده است:

۱۱-۳-۱. آیة الله سید محمد مفتی الشیعه
آیة الله حاج سید محمد مفتی الشیعه اردبیل فرزند
آیة الله سید محمد تقی مفتی الشیعه در سال ۱۳۴۷ ق در
اردبیل متولد شد. دوران کودکی را تحت تربیت پدری فقیه و

در سال ۱۳۹۶ ق رژیم حاکم بر عراق علماء و طلاب ایرانی، هندی، تُرک، پاکستانی و افغانی را به بانه اجنبی بودن از عراق اخراج کرد. در این شرایط سخت عده‌ای از افراد موجه به زندان افکنده شدند و یا تحت شرایط سخت قرار گرفتند. از جمله آیة الله مفتی الشیعه - همراه با جمع زیادی از اساتید و علماء - پس از چند روز زندانی شدن به ایران اخراج شد و ایشان پس ازورود به ایران در جوار مرقد مطهر کربله اهل بیت حضرت فاطمه معصومة علیها السلام سکونت اختیار نمود و به کارهای علمی پرداخت.

آثار علمی معظمه بدين قرار است:

۱. تقریرات بحث بیع، آیة الله حجت کوهمری؛

۲. تقریرات بحث صلات آیة الله بروجردی؛

۳. تقریرات بحث طهارت آیة الله محقق داماد؛

۴. تقریرات مباحث الفاظ و بحث لاجبر و لاتفاقیض امام خمینی؛

۵. نظریات الاستاذ العلامة الطباطبائی، کتابی است درباران نظریات علامه طباطبائی در درس اسفار و نظریات خود ایشان در بعضی از مبانی فلسفه؛

۶. تقریرات بحث صلاة المسافر و الجمعة و جمله‌ای از مباحث مهم حج آیة الله شاهروdi؛

۷. تقریرات بحث اصول (یک دوره کامل) آیة الله خویی؛

۸. تقریرات بحث بیع، خیارات، طهارت و بعضی از قواعد فقهی آیة الله حلی؛

۹. رساله‌ای در قاعده لاضرر ولا ضرار؛

۱۰. شرح کفاية الاصول؛

۱۱. رساله‌ای در لباس مشکوك؛

۱۲. رساله‌ای در فروع اعمالی علم اجمالی؛

۱۳. رساله‌ای در قاعده اقرار و رضاع وغیره؛

۱۴. فقه مبسوط، ۶ جلد این کتاب زیر چاپ است و بقیه انشا الله به زودی چاپ خواهد شد.

۱۵. توضیح المسائل (فارسی، قم، ۱۳۷۵ ش)

۱۶. المسائل المستحدثة؛
۱۷. منهاج الصالحين، ۴ جلد؛
۱۸. حاشیه بر عروة الوثقى؛
۱۹. مناسك حج (عربی، قم، ۱۴۲۱ ق)؛
۲۰. منتخب المسائل (عربی، قم، ۱۴۱۹ ق)؛
۲۱. تعلیقه بر اسفرار.

از کارهای فرهنگی ایشان تأسیس مؤسسه تحقیقات امام محمد تقی علیها السلام در قم در مجاورت ضلع شمال مدرسه حجتیه که حدود سه هزار متر مربع بنا دارد، و در اردبیل دو باب خانه قدیمی منزل پدریشان را وقف و اخیراً آن را تخریب کردند و با خرید مجدد زمین و الحال آن جهت احداث حسینیه و کتابخانه و محل سکونت طلاب و علماء از اردبیل دیدار می‌کنند مقدمات آن را فراهم نموده‌اند.

قسمی از نسخه‌های خطی کتابخانه ایشان را دکتر شیخ محمد هادی امینی فهرست کرد که در مجله العدل در نجف اشرف به چاپ رسید و سپس استاد سید احمد اشکوری تعداد ۱۱ نسخه خطی آن را فهرست کرد که با عنوان فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مفتی الشیعه (قم، فارسی، ۱۳۸۱ ش) منتشر کرد.^۶

ایشان در روز چهارشنبه پنجم جمادی الآخرة ۱۴۳۱ در قم بدرود حیات گفت و در حرم حضرت معصومه علیها السلام به خاک سپرده شد.

۱۱-۴. آیة الله سید موسی مرتضی وی آیة الله سید موسی فقیه مرتضوی در اردبیل به دنیا آمد و تحصیلات مقدماتی و سطح را در نزد برادر بزرگترش آیة الله سید احمد مرتضوی فراگرفت. سپس در سال ۱۳۲۵ ق به عتبات عالیات رفت و در محضر آیة الله سید ابوالحسن اصفهانی، آیة الله میرزا محمد حسین نائینی و آیة الله آقا

انوشت

۱. سید مسعود نقیب، مشاهیر خلخلال ص ۳۰۷.

۲. به نقل از آیة الله مفتی الشیعه.

۳. المشجر الواقی، ج ۳، ص ۶۲؛ سید فخرالدین موسوی، تاریخ اردبیل و دانشمندان، ج ۲، ص ۲۸۵.

۴. همان.

۵. به نقل از آیة الله مفتی الشیعه.

۶. همان.

۷. همان.

۸. همان.

۹. شیخ آقا بزرگ تهران، کرام البرة، ج ۲، ص ۶۱۲؛ گفتگو با آیة الله سید محمد مفتی الشیعه.

۱۰. تاریخ اردبیل و دانشمندان، ج ۲، ص ۲۸۲.

۱۱. همان.

۱۲. سید حسین ابوسعیده موسوی، المشجر الواقی، ج ۳، ص ۱۶۲؛ تاریخ اردبیل و دانشمندان، ج ۲، ص ۲۸۵.

۱۳. تاریخ اردبیل و دانشمندان، ج ۲، صص ۲۸۴-۲۸۲؛ مشاهیر خلخلال، صص ۵۱۴-۵۱۳.

۱۴. به نقل از آیة الله حاج سید محمد مفتی الشیعه.

۱۵. تاریخ اردبیل و دانشمندان، ج ۱، ص ۷۲؛ مشاهیر خلخلال، صص ۴۴۸-۴۴۷؛ عبدالرحیم عقیقی بخشایشی، مفاخر آذربایجان، ج ۱، ص ۲۸۲؛ موسوعة مؤلفی الامامیة، ج ۵، ص ۲۷۷؛ مقالات کنگره محقق اردبیلی (الاسر العلیمة) در اردبیل، ج ۲، صص ۱۳۰-۱۳۹؛ گفتگو با آیة الله مفتی الشیعه.

۱۶. شیخ آقا بزرگ تهران، الدریعه، ج ۱۳، ص ۳۰.

۱۷. تاریخ اردبیل و دانشمندان، ج ۲، صص ۲۶۲-۲۶۳؛ مشاهیر خلخلال، صص ۵۰۲-۵۰۱؛ مفاخر آذربایجان، ج ۱، صص ۲۹۵-۲۹۴؛ مقالات کنگره محقق اردبیلی (الاسر العلیمة) در اردبیل، ج ۳، ص ۱۴۲-۱۴۱.

۱۸. محمد الوانسازخوی، علمای معاصر آذربایجان، آماده چاپ.

۱۹. تاریخ اردبیل و دانشمندان، ج ۲، ص ۳۰۹؛ مشاهیر خلخلال، ص ۵۱۹؛ مقالات کنگره محقق اردبیلی (الاسر العلیمة) در اردبیل، ج ۳، ص ۱۴۳-۱۴۲.

۲۰. الدریعه، ج ۱۸، ص ۸۲.

۲۱. الدریعه، ج ۲۲، ص ۲۲۴.

۲۲. به نقل از آیة الله مفتی الشیعه.

ضیاءالدین عراق به تحصیل پرداخت و پس از اخذ اجازه

اجتهد از آیة الله سید ابوالحسن اصفهانی، در سال ۱۲۴۲ ق به اردبیل مراجعت نمود و به تدریس، تأثیف و تبلیغ پرداخت.

آثار علمی او که به صورت دست نوشته در کتابخانه برادرزاده و داماد فاضلش آیة الله مفتی الشیعه نگهداری می شود بدین قرار است:

۱. تقریرات مباحث آقا ضیاء عراق؛

۲. تقریرات مباحث طلاق، صلح و وصیت آیة الله نائینی؛

۳. رساله‌ای در فروع علم اجمالي؛

۴. زکات؛

۵. صوم؛

۶. رسالة في الشكوك الغير المنصوصة؛

۶. مقالات الاصول؛

۷. القضاء.

ایشان به سال ۱۳۶۸ ق وفات نمود و در مقبره خانوادگی در اردبیل دفن شد.

۱۱-۴-۱. سید محمد کاظم مرتضوی

امام جمعه فقید اردبیل، حجت الاسلام و المسالمین سید محمد کاظم مرتضوی فرزند آیة الله سید موسی فقیه مرتضوی در ۱۵ شعبان ۱۳۲۵ ق به دنیا آمد. پس از تحصیل به وعظ و خطابه روی آورد و به سه زبان فارسی، عربی و آذری منبر می رفت و در مدرسه ملا ابراهیم در اردبیل تدریس می کرد. وی از آیة الله شیخ عبدالله معقانی و آیة الله سید ابوالحسن اصفهانی اجازه روایی و از آیة الله سید یونس اردبیلی (اول جمادی الاول ۱۳۷۲ ق) اجازه امور حسیبه داشته که به تأیید آیة الله سید ناصر موسوی مشکینی مقیم اردبیل رسیده است. از آثار ایشان می توان به کشکول مرتضوی "ومناقب مرتضوی" اشاره نمود.